

УДК 347.99(477):340.142

Л. П. Нестерчук

СИСТЕМА ФУНКЦІЙ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ СУДИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ УКРАЇНИ

Функції судів загальної юрисдикції мають цілісний, комплексний і завершений характер для кожної окремо взятої формації, на кожному етапі її історичного розвитку.

Проголошення незалежності України, прийняття нової Конституції України в 1996 р., яка якісно змінила існуючу за радянської доби та частково реформовану в 1990–1996 рр. систему правосуддя, а також судова реформа 2002–2005 рр., так само як і започаткування конституційної реформи в 2005 р., створили передумови для формування якісно нової, прогресивної системи судів загальної юрисдикції в Україні, яка утворена згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Суди загальної юрисдикції на сучасному етапі розвитку втратили низку застарілих, притаманних радянським судам функцій, і водночас з'являються нові функції судів загальної юрисдикції, що є ознакою невинного та послідовного поступу національної системи правосуддя до загальносвітових і насамперед європейських стандартів правосуддя. Втрата актуальності одних функцій судів загальної юрисдикції та набуття значення іншими вплинули на систему функцій судів загальної юрисдикції України загалом. Ця система набула нових рис, отримала нову спрямованість.

Можна прогнозувати, що логічне завершення судової реформи буде сприяти оптимальній і ефективній реалізації основного завдання суду – здійсненню правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави. Власне реалізація цих завдань і є головною метою системи функцій судів загальної юрисдикції, критерієм оцінки її ефективності.

Зміст і сутність системи функцій судів загальної юрисдикції, а також її особливості виражаються в правовій характеристиці окремих елементів, що складають структуру цих функцій.

Ці види функцій судів загальної юрисдикції слід розрізняти за критеріями, які запропонував П.Ф. Карпечкін: 1) за суб'єктами здійснення правосуддя: функції Верховного Суду України, функції вищих спеціалізованих судів, апеляційних судів, функції місцевих судів; 2) за об'єктами правосуддя: функція цивільного правосуддя, функція господарського правосуддя, функція адміністративного правосуддя, функція кримінального правосуддя; 3) за способами правосуддя: правозастосовча функція, нормотворча функція, правозахисна функція, представницька функція та функції організаційного, кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції; 4) за формою здійснення судочинства: функція цивільного судочинства, функція кримінального судочинства, функції спеціалізованого судочинства; 5) за термі-

ном здійснення функцій: постійні функції, тимчасові функції; 6) за територією здійснення функцій: загальнодержавні функції, місцеві функції та ін. [1].

Запропонована класифікація функцій судів загальної юрисдикції розширює існуючий поділ функцій судів загальної юрисдикції на функції цивільного, господарського, адміністративного та кримінального правосуддя.

Узагальнюючи класифікацію функцій судів загальної юрисдикції та виходячи з діяльнісного розуміння функцій судів загальної юрисдикції, їх можна класифікувати за такими основними елементами діяльності, як суб'єкти, об'єкти, способи й умови діяльності (час і територія дії). Такий підхід дає змогу розглянути функції судів загальної юрисдикції як цілісну та завершену систему, що має власну структуру зі своїми внутрішніми взаємозв'язками, у якій кожен вид функцій судів загальної юрисдикції виступає в якості самостійного елемента системи функцій загальної юрисдикції та визначає зміст і сутність діяльності загальних судів загалом.

Правосуддя, безперечно, є основною, генеральною функцією органів судової влади. Ефективність реалізації цієї функції визначає роль і місце органів судової влади в суспільстві та державі. Як зазначав голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко, «авторитет судової влади в суспільстві насамперед залежить від ефективності правосуддя, спроможності суддів захистити права та свободи громадян від професіоналізму та моральності представників судової влади» [2, с. 4]. Можна погодитися, що ефективне правосуддя як генеральна функція судової влади є критерієм оцінки діяльності органів судової влади в Україні.

Фактично правосуддя є стрижнем системи функцій судів загальної юрисдикції, що визначає місце й роль судової влади в суспільстві та державі. Якісний зміст цієї стрижневої генеральної функції визначається змістовним наповненням окремих видів функцій судів загальної юрисдикції.

Стаття 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. визначала, що система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації, інстанційності й репрезентована місцевими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами, Верховним Судом України. Відповідно до визначеної в 2002 р. системи судів загальної юрисдикції можна вести мову й про систему закріплених за ними функцій [3].

Разом із тим Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. з часу його прийняття зазнав змін і доповнень, що позначилися на системі функцій судів загальної юрисдикції в Україні.

Система судів загальної юрисдикції (на рівні принципів її побудови), передбачена законодавством України, дійсно відтворює стадії судового процесу, а не функції судів загальної юрисдикції, але такий лінійний підхід не в усіх випадках виправдовується в силу багатовекторності процесу правосуддя. Тому на законодавчому рівні під час подальшого розвитку системи судів загальної юрисдикції було б доцільно враховувати й систему функцій судів загальної юрисдикції. Наприклад, функція касації (від пізньолатин. *cassatio* – відміна, скасування) [4, с. 59] притаманна судам загальної юрисдикції загалом. Фактично касація – це самостійна функція судів загальної юрисдикції, зміст якої полягає в перевірці правильності вироків, рішень, ухвал та постанов суду першої інстанції із правового (законність)

і фактичного (обґрунтованість) боку за матеріалами, наявними у справі й додатково поданими сторонами, які беруть участь у справі, і є процесуальною гарантією правосуддя.

Отже, відповідно до чинного законодавства України за суб'єктами здійснення правосуддя можна виділити функції місцевих судів, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і функції Верховного Суду України. Ці функції знайшли своє об'єктивне відображення в законодавчо закріплених повноваженнях кожної ланки системи судів загальної юрисдикції. Місцевими загальними судами відповідно до ст. 21 є районні, районні в містах, міські та міськрайонні суди. Місцевими господарськими судами є господарські суди, що утворюються згідно з діючим указом Президента України від 12.08.2010 р. № 811/2010 «Питання мережі господарських судів України» [5], а місцевими адміністративними судами є окружні суди, що утворюються в округах відповідно до указу Президента України від 16.11.2004 р. № 1417/2004 «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі» [6]. Їхніми основними функціями є розгляд у якості першої інстанції кримінальних та цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення і справ, віднесених процесуальним законом до їхньої підсудності.

Місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, пов'язані з правовідносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування (справи адміністративної юстиції), юрисдикція цих справ визначена ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства України.

Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, що віднесені процесуальним законом до їхньої підсудності (ст. 12 Господарчого процесуального кодексу України).

Наступною ланкою системи судів загальної юрисдикції є апеляційні суди.

Функція апеляції (від латин. *appellatio* – звернення) є формою оскарження судового рішення у вищій (апеляційній) інстанції й водночас виступає гарантією законності та обґрунтованості судового рішення. Ця функція не є новою для вітчизняних судів загальної юрисдикції. Зокрема, у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. апеляція визначалася як «правильне відкликання й перенесення з нижчого суду до вищого справи сторін, що судяться, коли одна якась із них вважала себе скривдженою вироком, винесеним у її справі в цьому нижчому суді» [4, с. 131].

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. апеляційні суди розглядають справи в апеляційному порядку згідно із процесуальним законом; розглядають в якості першої інстанції справи, визначені законом (крім апеляційних господарських судів); ведуть та аналізують судову статистику, вивчають і узагальнюють судову практику; надають методичну допомогу в застосуванні законодавства місцевим судам та здійснюють інші повноваження, передбачені законом. Тобто апеляційні суди, поряд зі своєю основною функцією – функцією апеляційного правосуддя – здійснюють і низку інших, допоміжних, функцій.

Наступною ланкою системи судів загальної юрисдикції є вищі спеціалізовані суди. У вищому спеціалізованому суді можуть утворюватися судові палати з роз-

гляду окремих категорій справ за визначеною спеціалізацією в межах відповідної спеціалізації судової юрисдикції (до речі, що й зроблено у вже створених Вищих судах України). Така структурованість вищих спеціалізованих судів дозволяє їм оптимально виконувати основну функцію – функцію касації, тобто розглядати в касаційному порядку справи відповідної юрисдикції.

Попри те вищі спеціалізовані суди можуть розглядати інші судові справи у випадках, визначених процесуальним законом. Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Він забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. На нашу думку, Верховний Суд України здійснює всі функції, що властиві судовій владі загалом в їхньому узагальненому вигляді. Таким чином, система судів загальної юрисдикції реалізує систему функцій, що визначається компетенцією кожної окремо взятої ланки (інстанції) судів загальної юрисдикції. Але не всі ланки системи судів загальної юрисдикції мають чітко визначені законодавством функції.

Найбільш багатоманітним структурним елементом системи функцій судів загальної юрисдикції є сукупність цих функцій, що розмежовуються за способами реалізації правосуддя. За вказаним критерієм слід виділяти такі функції судів загальної юрисдикції: правозастосовча функція, нормотворча функція, правозахисна функція, представницька функція та функції організаційного, кадрового, фінансового й матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції.

Перелічені функції судів загальної юрисдикції умовно можна поділити на дві групи: 1) основні функції, що безпосередньо пов'язані зі здійсненням правосуддя; 2) додаткові функції, що покликані сприяти оптимізації здійснення правосуддя. Не претендуючи на всеохоплюючу характеристику всіх видів функцій судів загальної юрисдикції, що диференціюються за способами здійснення, зупинимось на основних із них.

Основною функцією судів загальної юрисдикції М.Н. Кельман та О.Г. Мурашин визначають правозастосовчу функцію, зміст якої у вузькому значенні цієї категорії, ототожнюється з правосуддям. Отже, у загальній теорії права застосування правових норм визначається як державно-владна, організаційна діяльність компетентних органів держави й посадових осіб із реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих ситуацій шляхом винесення індивідуально-правових рішень (приписів) [8, с. 153].

Виходячи з наведеного визначення, під правозастосовчою функцією судів загальної юрисдикції слід розуміти їхню цілеспрямовану організаційну діяльність із реалізації правових норм щодо конкретних життєвих ситуацій шляхом винесення конкретних індивідуально-правових приписів. Її зміст полягає у винесенні судами загальної юрисдикції рішень із конкретних справ відповідно до Конституції, законів України в межах їх юрисдикції.

Суди загальної юрисдикції також здійснюють функцію тлумачення права в межах своєї компетенції. Під тлумаченням права загальними судами слід розуміти їхню інтелектуально-вольову діяльність, спрямовану на з'ясування й роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої в нормах права, що регулюють правосуддя, а також результати й наслідки цієї діяльності.

Так, Верховний Суд України відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають із міжнародних договорів України. Тобто Верховний Суд України, відповідно до одного з основних принципів міжнародного права *pacta sunt servanda*, здійснює тлумачення міжнародних договорів України у сфері здійснення правосуддя, встановлюючи істинне значення текстів цих договорів і намірів сторін, закріплених у цих текстах.

Судова практика також може змінювати розуміння змісту та сутності конкретної правової норми. Судове нормативне й казуальне тлумачення діючої норми права може значною мірою змінити внутрішню юридичну природу вже існуючих елементів правової норми – гіпотези, диспозиції або санкції.

Важливе місце в системі функцій судів загальної юрисдикції займає нормотворча функція. Нормотворення є частиною такого складного явища, як правотворчість.

Не вдаючись до дискусій із приводу термінології правотворчості, ми виходимо із того, що нормотворчість є основною складовою правотворчості. При цьому судова нормотворчість є досить специфічною порівняно з нормотворчістю парламенту, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Ця функція не є основною для судів загальної юрисдикції за визначенням, адже, здійснюючи правосуддя, загальні суди реалізують норми права. Але своєю діяльністю з реалізації норм права суди загальної юрисдикції сприяють створенню норм права.

На нашу думку, судова нормотворчість є упорядкованою цілеспрямованою діяльністю судів загальної юрисдикції зі створення, зміни та скасування формально визначених загальнообов'язкових правил поведінки у сфері здійснення правосуддя. Нормотворча функція судів загальної юрисдикції здійснюється переважно в таких формах: участь у законодавчому процесі шляхом співпраці із суб'єктами законодавчої ініціативи та прийняття, зміна та скасування індивідуальних рішень (рішень суду).

Нормотворча функція судів загальної юрисдикції виражається також в індивідуальних судових приписах, що знаходять своє вираження в конкретних судових рішеннях, які мають загальнообов'язковий характер і поширюються на відповідно визначене коло суб'єктів. Така форма нормотворчості судів загальної юрисдикції отримала назву судової практики.

Судова практика не визнається романо-германською правовою доктриною в якості джерела права. Але така практика узагальнюється вищестоящими судовими інстанціями і впливає на прийняття рішень з аналогічних справ. Тож, опосередковано судову практику також можна віднести до форм судової нормотворчості.

Об'єктом впливу судової практики виступає насамперед законотворчість – діяльність суспільства чи держави щодо створення, зміни чи припинення нормативних правових актів.

Загальноприйнятим правомірним способом правового впливу судів загальної юрисдикції на законодавчий процес перш за все є законодавча ініціатива судових органів. В Україні органи судової влади не визнаються суб'єктами законодавчої ініціативи, вичерпний перелік яких містить ст. 93 Основного Закону. Тобто суди

загальної юрисдикції не можуть здійснювати функцію законодавчої нормотворчості безпосередньо й змушені реалізовувати її опосередковано шляхом організаційно- та нормативно-правового впливу на суб'єктів законодавчої ініціативи – Президента України, народних депутатів України, Кабінет Міністрів України та Національний банк України. Втім відповідно до ст. 150 Конституції України Верховний Суд України має право на конституційне звернення до Конституційного Суду України й тим самим безпосередньо впливає на процес конституційного нормотворення. У цьому разі відбувається сприйняття/несприйняття суб'єктами законодавчої ініціативи або законодавчим органом – Верховною Радою України – реально існуючої судової практики. За цих умов законодавець керується результатами конкретно вирішених справ (індивідуальні правозастосовчі акти судів загальної юрисдикції) або ж надає відповідну юридичну силу (санкціонує) сформованій уніфікованій практиці правозастосовчої діяльності судів загальної юрисдикції, або ж не враховує чи навіть забороняє існуючу практику правозастосовчої діяльності судів загальної юрисдикції.

Але не слід забувати, що суди загальної юрисдикції в Україні не лише здійснюють відповідний вплив на діяльність суб'єктів нормотворчості, а й самі виступають елементом системи суб'єктів нормотворчості. Тобто мова йде про те, що суди загальної юрисдикції реалізують нормотворчу функцію в двох видах – як вплив на нормотворчу діяльність в широкому розумінні і як нормотворчу діяльність безпосередньо в якості суб'єктів нормотворчості. Так, на думку С.Ф. Кечекьяна, деякі акти вищих судових інстанцій створюють нові норми права, обов'язкові для нижчих судових інстанцій, і, відповідно, є джерелами права [9, с. 9]. Йдеться про вироблення правових положень, коли між індивідуальними правозастосовчими актами й чинними нормами законодавства може знаходитися результат застосування права у вигляді положення, зафіксованого у відомчому нормативно-правовому акті чи в роз'ясненні Пленуму Верховного Суду України. Проте думку С.Ф. Кечекьяна в цьому випадку підтримати не можна, оскільки роз'яснення Пленуму Верховного Суду України втратили свій керівний характер та носять рекомендаційний характер.

Можна погодитися з думкою С.В. Бошно, що з теоретичної точки зору під впливом судової практики слід розуміти вплив сформованої правозастосовчої діяльності на процес створення нормативних правових актів відповідними суб'єктами формотворчості, внаслідок чого в системі правових актів відбуваються зміни, що проявляються в їхній зміні, доповненні чи скасуванні [10, с. 45].

Більшість функцій судів загальної юрисдикції в Україні мають постійний характер. Навіть за умов правового режиму надзвичайного стану відповідно до ст. 15 Закону України «Про надзвичайний стан» суди загальної юрисдикції продовжують здійснювати свої функції. Конституція України забороняє створення надзвичайних та особливих судів (ст. 125).

Загальнодержавні функції судів загальної юрисдикції здійснюються на всій території України. Зазначене дає підстави зробити висновок, що система функцій судів загальної юрисдикції є упорядкованою та структурованою спільнотою взаємопов'язаних і взаємозумовлених напрямків, видів і форм діяльності судів загаль-

ної юрисдикції з метою вирішення правових конфліктів, спорів у сфері цивільного, господарського, адміністративного та кримінального правосуддя.

Література

1. Карпечкін П.Ф. Функції судів загальної юрисдикції в Україні: проблеми теорії та практики / П.Ф. Карпечкін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dissertation.com.ua/node/662065>.
2. Маляренко В.Т. Про рівень правосуддя в державі та повагу до суду / В. Т. Маляренко // Право України. – 2004. – № 1. – С. 4–10.
3. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклоп., 2001. – Т. 3 : К–М. – 2001. – 789 с.
5. Питання мережі господарських судів України : Указ Президента України від 12.08.2010 р. № 811/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
6. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі : Указ Президента України від 16.11.2004 р. № 1417/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
7. Кельман М.Н. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, текстами) : [підручник] / М.Н. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.
8. Качакьян С.Ф. О понятии источника права / С.Ф. Качакьян // Ученые записки МГУ. – 1946. – Вып. 116. – Кн. 2. – 30 с.
9. Бошно С.В. Теория государства и права / С.В. Бошно. – М. : Эксмо, 2007. – 440 с.

Анотація

Нестерчук Л. П. Система функцій, що здійснюють суди загальної юрисдикції. – Стаття.

Стаття висвітлює основні аспекти й погляди на систему функцій, що реалізуються судами загальної юрисдикції в ході розгляду справ, проваджень, а також запровадження правомірним способом правового впливу судів загальної юрисдикції на законодавчий процес і насамперед законодавчої ініціативи судових органів.

Ключові слова: види функцій, правосуддя, загальна юрисдикція, тлумачення права, нормотворчість, нормотворча функція, правовий вплив, законодавча ініціатива.

Аннотация

Нестерчук Л. П. Система функций, которые осуществляют суды общей юрисдикции. – Статья.

Статья освещает основные аспекты и взгляды на систему функций, реализуемых судами общей юрисдикции в ходе рассмотрения дел, производств, а также внедрения правомірным способом правового воздействия судов общей юрисдикции на законодательный процесс и прежде всего законодательной инициативы судебных органов.

Ключевые слова: виды функций, правосудие, общая юрисдикция, толкование права, нормотворчество, нормотворческая функция, правовое воздействие, законодательная инициатива.

Summary

Nesterchuk L. P. System functions that perform common courts. – Article.

The article deals with the main aspects and views of the system of functions realized by the courts of general jurisdiction in the course of cases, manufactures, and introducing legal sanctions legitimate way courts of general jurisdiction on the legislative process and is primarily a legislative initiative of the judiciary.

Key words: types of functions, justice, general jurisdiction, right interpretation, rule-making, rule-making function, legal influence, legislative initiative.